

Głuszkowski Michał, 2014, *Rola Polskiego Centrum Kulturalnego w Stryju (Ukraina) w kształtowaniu kompetencji językowej i przyszłych losów tamtejszej młodzieży polskiego pochodzenia*, w: Wiktoria Dzianisava, Paweł Juskiewicz, Ana Okuskaite (red.), *Polskie Kresy Wschodnie i ludzie stamtąd. II edycja*, ISBN 978-83-7151-927-7 Warszawa: Elipsa, s. 171-177

Michał Głuszkowski, micglu@umk.pl

Rola Polskiego Centrum Kulturalnego w Stryju (Ukraina) w kształtowaniu kompetencji językowej i przyszłych losów tamtejszej młodzieży polskiego pochodzenia.

Stryj jest średniej wielkości miastem, liczącym ok. 60 tys. mieszkańców, położonym na zachodzie Ukrainy ok. 70 km na południe od Lwowa. W swoich kilkusetletnich dziejach, w wyniku zmiany sytuacji geopolitycznej, miasto kilkakrotnie zmieniało przynależność państwową. Przyłączone do Polski wraz z Rusią Halicką w XIV wieku, po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej w 1772 trafiło pod panowanie Austro-Wegier, a od 1918 r. aż do wybuchu II wojny światowej na powrót znalazło się w granicach odrodzonej Polski. Kiedy po 1945 r. Polska utraciła ziemie wschodnie na rzecz Związku Radzieckiego, tereny, na których znajdował się Stryj, przypadły Ukraińskiej SSR, a po rozpadzie ZSRR w 1991 r. – Ukrainie. Obecnie Stryj pełni funkcję centrum rejonu stryjskiego będącego częścią obwodu lwowskiego.

Określenie liczby ludności polskiego pochodzenia w Stryju nie jest sprawą prostą. Spośród polskich organizacji kulturalno-narodowych w mieście swoją siedzibę ma Polskie Centrum Kulturalne im. Kornela Makuszyńskiego – oddział Towarzystwa Kultury Polskiej Ziemi Lwowskiej (TKPZL). Stryjskie centrum liczy ok. 350 członków¹. Są to osoby oficjalnie zarejestrowane, czynnie uczestniczące w życiu organizacji, co wiąże się m.in. z pomocą w przygotowaniu imprez kulturalnych oraz dbałością o polskie kwatery wojskowe na miejscowym cmentarzu. Według wielu źródeł w Stryju i jego okolicach Polaków jest o wiele więcej, nawet kilka tysięcy. O dokładnych szacunkach nie może być mowy z kilku względów. Jedyne oficjalne kryterium, czyli przynależność do TKPZL okazuje się niewystarczające. Pozostałe kryteria, np. przynależność etniczna i pochodzenie etniczne najbliższych członków rodziny również mają wiele wad. Przede wszystkim należy mieć na uwadze, że od 1939 r., kiedy Polska bezpowrotnie utraciła terytorium zachodniej Ukrainy, dokonała się kilkukrotna wymiana pokoleń, w związku z czym liczba homogenicznych

¹ M. Głuszkowski, 2007, *Языковая ситуация и культурное самосознание детей и молодежи Польского Культурного Центра им. Корнеля Макушинского в Стрые*, w: *Крымско-польский сборник научных работ* Т. 5, под ред. Александра К. Гадомского, Симферополь: Universum, s. 205.

pod względem etnicznym rodzin polskich znacznie się zmniejszyła². W czasach radzieckich wiele osób ukrywało swoje polskie pochodzenie w obawie przed mniej lub bardziej dotkliwymi (w zależności od okresu) represjami. Strach przed prześladowaniami ze strony władz i służb bezpieczeństwa wywarł bardzo istotny wpływ na funkcjonowanie ludności polskiego pochodzenia oraz języka polskiego na radzieckiej Ukrainie. Do polskości nie przyznawano się publicznie, a ponieważ język jest jednym z podstawowych elementów tożsamości etnicznej, unikano posługiwania się polszczyzną, by nie zdradzić swojego pochodzenia i nie narazić się tym samym na szykany. Po polsku nie mówiono w obecności osób „z zewnątrz”, nienależących do grupy zaufanych rozmówców, co doprowadziło do sytuacji, w której polski przestał być brany pod uwagę jako środek komunikacji w sytuacjach publicznych. Pośrednio stan ten wpłynął także na osłabienie pozycji polszczyzny w komunikacji wewnątrzgrupowej, np. w sferze rodzinnej lub sąsiedzkiej, a mówienie po polsku stało się swoistym tabu³. Ludność polska ze Stryja i okolic mimowolnie i celowo mieszała się z Ukraińcami poprzez zawieranie małżeństw mieszanych. Ponieważ stan ten trwa już kilka pokoleń, obecnie na tych terenach brak rodzin, które można by uznać za w pełni polskie. Można natomiast dokonać innych obserwacji: wśród oficjalnych członków polskich organizacji jest wiele osób, które posiadają polskich przodków jedynie w trzecim i dalszych pokoleniach, podczas gdy poza TKPZL i innymi związkami znajdują się przedstawiciele rodzin, które są jedynie w połowie ukraińskie, a polski wciąż jest używany w sferze domowej⁴. Określenie „polskości” jest szczególnie trudne w najmłodszym pokoleniu, które jest przedmiotem naszych rozważań w niniejszym artykule. Jednym z najważniejszych kryteriów w ich przypadku jest samookreślenie i deklarowane poczucie przynależności etnicznej. Ma ono również wiele mankamentów, ponieważ często bywa powierzchowne i/lub okazjonalne. Zarówno polscy działacze, jak i mieszkańcy Kresów wspominają o sytuacjach, w których polscy przodkowie wyszukiwani są w dokumentach rodzinnych na potrzeby chwili, tylko po to, by zapisać się do organizacji i skorzystać w organizowanym w danym okresie wyjeździe do Polski czy też umożliwić swoim dzieciom udział w bezpłatnych lekcjach polskiego, a także ułatwić zdobycie stypendium⁵. Dlatego wspomniane deklaracje powinny być weryfikowane poprzez badanie postaw wobec polskiej i ukraińskiej kultury, choćby minimalna wiedza na ich temat oraz uczestnictwo w działalności polskich organizacji kulturalnych.

² M. Głuszkowski, *Wpływ postaw wobec języka na charakter kontaktu językowego. Na przykładzie sytuacji językowej dzieci i młodzież z Polskiego Centrum Kulturalnego w Stryju (Ukraina)*, w: J. Mędelska (red.), *Dialog kultur*, w druku.

³ Por. Ibidem.

⁴ M. Głuszkowski, 2007, *Языковая ситуация и культурное самосознание...*, s. 206.

⁵ Ibidem.

W sierpniu 2007 r. autor niniejszego artykułu współprowadził⁶ w Polskim Centrum Kulturalnym w Stryju zajęcia w ramach Letniej Szkoły Języka i Kultury Polskiej. Dla dzieci i młodzieży skupionych w stryjskim centrum nie były to bynajmniej pierwsze lekcje języka polskiego. W ośrodku od dawna zatrudnieni byli miejscowi-ukraińscy nauczyciele, a od jesieni 2006 r. wspomagała ich polonistka z Polski, która została tam wydelegowana w ramach programu Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli (CODN) nauczania języka polskiego za granicą⁷. Ponadto w Stryju przez kilka lat z rzędu organizowano letnie szkoły, podczas których zatrudnieni w centrum ukraińscy poloniści wraz ze studentami polskiego pochodzenia od lat działających w ośrodku prowadzili zajęcia propagujące polski język i kulturę. Zajęcia te wyróżniały się dobrym poziomem merytorycznym, co jest tym bardziej istotne, że kwalifikacje wielu nauczycieli języka polskiego na Zachodniej Ukrainie są zróżnicowane. Często nauczaniem polszczyzny zajmują się absolwenci prywatnych szkół wyższych, w których nie ma żadnego wykładowcy z Polski ani polonisty z renomowanej ukraińskiej uczelni. Jednak zatrudnieni w Stryju nauczyciele nie odbiegali umiejętnościami od naturalnych nosicieli języka polskiego.

Program zajęć realizowanych w sierpniu 2007 r. stanowił przede wszystkim uzupełnioną i urozmaiconą wersję zajęć wcześniejszych letnich szkół, co wynikało z zaleceń kierownictwa Polskiego Centrum Kulturalnego im. Kornela Makuszyńskiego. Zgodnie z tradycjami podobnych przedsięwzięć w tym ośrodku zajęcia odbywały się nie tylko w salach lekcyjnych w budynku centrum, ale również na zewnątrz – m.in. gry, zabawy ruchowe i wycieczkę do galerii-muzeum. Taka formuła zajęć pozwoliła na nawiązanie z ich młodymi uczestnikami wielostronnego kontaktu, a nie jedynie klasycznych relacji nauczyciel-uczeń. Miało to duże znaczenie dla charakteru prowadzonych przez autora podczas pobytu w Stryju badań lingwistycznych i socjologicznych. Dane uzyskane przy pomocy ankiet socjolingwistycznych oraz metodą analizy tekstów mogły zostać zweryfikowane na drodze obserwacji uczestniczącej⁸.

Stryjskie centrum kulturalne funkcjonuje na zasadach otwartości, co oznacza, że dostępność różnorodnych zajęć o charakterze kulturalnym i edukacyjnym nie ogranicza się do członków do TKZPL, ani nawet do osób polskiego pochodzenia. W przedsięwzięciach ośrodka mogą brać udział osoby z zewnątrz, również nieposiadające polskich krewnych⁹. Zaproszenie do współpracy i udziału w różnorodnych imprezach kulturalno-oświatowych ukraińskich mieszkańców Stryja i

⁶ Wraz z Marią Głuszkowską i Adamem Znamierowskim.

⁷ Zob. m.in. <http://www.metis.pl/content/view/379/23/> [dostęp: 17.12.2012].

⁸ Wyniki badań były także konfrontowane z relacjami Anny Znamierowskiej, nauczycielki języka polskiego pracującej w Polskim Centrum Kulturalnym w Stryju w latach 2006-2007, a także obserwacjami dokonanymi przez polskich wolontariuszy, którzy organizowali i prowadzili zajęcia letniej szkoły w sierpniu 2008 r.

⁹ Osoby pochodzenia polskiego, a zwłaszcza członkowie TKPZL mogą jednak liczyć na pewne udogodnienia. Na część zajęć, m.in. na kursy języka polskiego, osoby spoza ośrodka przyjmowane były za odpłatnością. Wiele imprez było jednak całkowicie otwartych, co stanowiło formę promocji centrum w lokalnym środowisku.

okolic wynika z chęci zdobycia przychylności lokalnych władz. Wykazując, że ośrodek jest instytucją powszechnie użyteczną, a z jego działań korzystają nie tylko Polacy, kierownictwo Polskiego Centrum Kulturalnego może liczyć na przychylność miejskiej administracji¹⁰. Prowadząc badania polskiej młodzieży w Stryju, autor był zmuszony uwzględnić konsekwencje otwartości centrum. W lekcjach polskiego w trakcie roku szkolnego, a także w zajęciach letnich szkół polskiego języka i kultury, brali udział młodzi ludzie wywodzący się z polskich rodzin, ale również mieszkańcy Stryja bez polskich korzeni. Niemniej jednak w letniej szkole w sierpniu 2007 r. brała udział wyłącznie młodzież oraz dzieci z rodzin polskiego pochodzenia, które mniej lub bardziej otwarcie określały się jako polskie (przynajmniej jedno z rodziców lub dziadków). Dlatego badaniami mogli zostać objęci wszyscy uczestnicy zajęć letniej szkoły trwających od 1 do 18 sierpnia 2007. Brało w nich udział łącznie 25 osób – 14 dziewcząt i 11 chłopców. Wiek uczestników wahał się od 10 do 20 lat, z czego najliczniej reprezentowana była grupa wiekowa 12-16 lat. Podstawową grupę informatorów stanowiło 18 młodych stryjan, którzy regularnie przychodzili na zajęcia w ośrodku. Celem badań była charakterystyka sytuacji językowej dzieci i młodzieży skupionej w stryjskim centrum kulturalnym oraz wstępna analiza interferencji zachodzącej w ich polszczyźnie¹¹. Głównym narzędziem, które miało pomóc w wyjaśnieniu wymienionych problemów był kwestionariusz ankietowy, samodzielnie wypełniany przez uczestników letniej szkoły. Ankieta składała się z krótkiej metryczki oraz 16 pytań otwartych i półotwartych na temat wiedzy na temat polskiej i ukraińskiej historii oraz kultury, poczucia przynależności narodowej, sytuacji językowej respondentów i ich rodzin, wyboru języka w różnych sytuacjach komunikacyjnych, uczestnictwa w działalności Polskiego Centrum Kulturalnego w Stryju. Choć kwestionariusz został przygotowany w języku polskim, odpowiedzi można było udzielać zarówno po polsku, jak i po ukraińsku. W wypadku jakichkolwiek wątpliwości zgłaszanych przez informatorów, np. na temat znaczenia pytań, były one wyjaśniane przez autora po rosyjsku lub ukraińsku. Zebrane podczas zajęć letniej szkoły wypowiedzi pisemne i ustne stanowiły źródła materiału dla analizy językoznawczej.

Sytuacja językowa informatorów jest złożona, przede wszystkim ze względu na ich wielojęzyczność. Pierwszym i podstawowym językiem dla badanych był ukraiński. Oprócz tego wykazywali się oni znajomością literackiego wariantu języka polskiego, nauczanego na zajęciach w stryjskim centrum, i/lub lokalnym wariantem polszczyzny, używanym w niektórych domach jako jeden ze środków komunikacji. Ponadto wiele osób władało również językiem rosyjskim – przede

¹⁰ M. Głuszkowski, 2007, *Языковая ситуация и культурное самосознание...*, s. 205.

¹¹ Opis badania i jego rezultaty zostały przedstawione w cytowanym już w niniejszym artykule tekście: M. Głuszkowski, 2007, *Языковая ситуация и культурное самосознание...*, s. 205-212.

wszystkim uczniowie szkół ponadpodstawowych i studenci. Rosyjski znany był im jako przedmiot szkolny oraz z innych źródeł: środków masowego przekazu, filmów, muzyki i literatury. Co ciekawe, dla kompetencji młodych stryjank w zakresie języka polskiego miała znaczenie także ich znajomość języka angielskiego, znanego ze szkoły, mediów i świata kultury, choć zaledwie kilka osób posługiwało się nim na poziomie zbliżonym do pozostałych wymienionych języków.

Ponieważ problemowi postaw wobec poszczególnych języków zostało poświęcone odrębne opracowanie¹², w tym miejscu przedstawimy jedynie ich najważniejsze cechy charakterystyczne:

a) ukraiński: jako język państwowy, a na zachodniej Ukrainie także podstawowe narzędzie komunikacji, język ten cieszy się powszechnym prestiżem;

b) polski: postawy wobec polszczyzny jako języka przodków, a także języka państwowego w pobliskiej Polsce są również pozytywne;

c) rosyjski: ze względu na rolę *lingua franca*, jaką język ten odgrywa w całej przestrzeni postradzieckiej, cieszy się wysokim prestiżem, nawet jeśli postawy te nie wiążą się z sympatią ukraińskojęzycznych zakątkach Ukrainy;

d) angielski: jako język o zasięgu światowym, obecny w sferze kultury, polityki i ekonomii, jest powszechnie ceniony przez naszych informatorów i ich otoczenie¹³.

Na podstawie powyższych wniosków możemy zauważyć, że postawy młodych stryjank polskiego pochodzenia wobec wszystkich używanych przez nich kodów językowych są pozytywne. Bardziej szczegółowa analiza pokazuje, że sytuacja nie jest aż tak jednoznaczna, a przede wszystkim ukazuje rolę Polskiego Centrum Kulturalnego w kształtowaniu kompetencji językowej dzieci młodzieży. Podczas badań w 2007 r. zebrany został przede wszystkim materiał pozwalający na analizę interferencji w ich polszczyźnie. Jej przejawy były widoczne na różnych poziomach strukturalnych języka polskiego. W zakresie fonetyki odstępstwa od norm literackiej polszczyzny polegały na półmiękkiej wymowie polskich spółgłosek palatalnych oraz redukcji samogłosek¹⁴. Stosunkowo różnorodnie były rodzaje interferencji morfologicznej i składniowej. Polegały one na zmianach kategorii gramatycznych, np. rodzaju, substytucji morfemów prowadzącej do powstawania polsko-ukraińskich konstrukcji hybrydalnych, zmianach w paradygmatach odmiany rzeczowników czy ukraińskich kalkach składniowych¹⁵. Najbardziej rozpowszechnioną formą interferencji w kontaktach językowych są zapożyczenia leksykalne. Występowały one również w wypowiedziach naszych informatorów, ale podstawową formą interferencji leksykalnej były kalki

¹² M. Głuszkowski, *Wpływ postaw wobec języka na charakter kontaktu językowego...* (w druku).

¹³ Ibidem.

¹⁴ M. Głuszkowski, 2007, *Языковая ситуация и культурное самосознание...*, s. 207-208.

¹⁵ Ibidem, s. 208.

semantyczne¹⁶. Do powstania interesującej formy interferencji doprowadziły wpływy ukraińskie w zakresie polskiej ortografii w tekstach zapisywanych przez uczestników letniej szkoły, związane np. z nieudanymi próbami transliteracji. Przyczyną niektórych odchyłeń od norm polskiej pisowni była także ortografia angielska¹⁷.

Okazuje się, że na ogólną postać interferencji w polszczyźnie dzieci i młodzieży ze stryjskiego ośrodka duży wpływ wywarły prowadzone tam zajęcia z języka polskiego, ale także różnego rodzaju przedsięwzięcia kulturalne. O ile wpływ prowadzonego we właściwy sposób nauczania danego języka na zmniejszenie poziomu interferencji ma charakter bezpośredni i nie budzi niczyich wątpliwości, o tyle pozytywne oddziaływanie imprez kulturalnych wymaga komentarza. Wpływ ten ma charakter pośredni – poprzez kształtowanie postaw wobec języka. Uriel Weinreich, twórca teorii kontaktów językowych niejednokrotnie pisał o znaczeniu „lojalności językowej” – pozytywnie nacechowanej emocjonalnej postawy użytkowników języka wobec niego. Zdaniem Weinreicha lojalność językowa pełni wobec języka analogiczną rolę, jak nacjonalizm (rozumiany jako patriotyzm) wobec narodowości¹⁸. Imprezy kulturalne promujące polskość i budujące w mieście i jego okolicach dobrą atmosferę wokół polskiego ośrodka pomagają w kształtowaniu oraz wzmacnianiu dumy z przynależności do polskiej wspólnoty. Pozytywne postawy wobec kultury polskiej i polszczyzny, lojalność językowa i kulturowa czy patriotyzm, znajdują swoje odzwierciedlenie w jak najbardziej wymiernych zjawiskach językowych. Chociaż informatorzy dopiero w ostatnim dniu zajęć letniej szkoły w sierpniu 2007 r. zostali poinformowani o prowadzonych obserwacjach socjolingwistycznych, przez cały ten okres, dbali o czystość komunikacji w języku polskim, co według Weinreicha jest jednym z podstawowych sposobów oddziaływania lojalności językowej¹⁹. Osoby o niskim poziomie lojalności językowej nie dbają o czystość języka i bez ograniczeń wplatają obce elementy w swoje wypowiedzi. Tymczasem, kiedy nasi informatorzy odczuwali braki leksykalne lub napotykali problemy w wyrażeniu swoich myśli po polsku, przechodzili na język ukraiński, aby uniknąć „zaśmiecania” polszczyzny.

Ponieważ zarówno ukraiński, jak i polski cieszył się wśród badanych wysokim prestiżem, dbali oni o czystość obydwu kodów. Mimo lojalności językowej nie zawsze ich starania zakończone były sukcesem. W zakresie polskiej fonetyki, morfologii i składni zaobserwowano różnorodne przejawy interferencji²⁰. Taki stan rzeczy jest związany ze stopniem trudności kontroli poszczególnych poziomów strukturalnych wypowiedzi. Kontrola używanej leksyki ma charakter

¹⁶ M. Głuszkowski, *Wpływ postaw wobec języka na charakter kontaktu językowego...* (w druku).

¹⁷ Uczący się w szkole języka angielskiego informatorzy przenosili zasady jego pisowni na język polski, który również wykorzystuje alfabet łaciński, np. zamiast „sz” pisali oni „sh”.

¹⁸ U. Weinreich, 1963 (1953), *Languages in contact. Problems and findings*, The Hague, s. 99.

¹⁹ Ibidem: 64-65.

²⁰ M. Głuszkowski, 2007, *Языковая ситуация и культурное самосознание...*, s. 207-208.

świadomy, w związku z czym może być łatwiej kontrolowana niż wymowa, lub poprawność gramatyczna.

Rola stryjskiego centrum nie sprowadza się tylko do podnoszenia kompetencji językowej dzieci i młodzieży polskiego pochodzenia czy też do kreowania ich postaw wobec polskości. Wysoki prestiż polszczyzny sprzyja zmniejszeniu poziomu interferencji i także skłania młodych stryjan do nauki języka przodków. Niejednokrotnie uczestnictwo w zajęciach w polskim ośrodku zastępowało pokoleniową transmisję języka w rodzinach. Uczestnicy zajęć letniej szkoły lub lekcji polskiego w roku szkolnym powracali do języka, w którym kilkadziesiąt lat wcześniej mówili ich dziadkowie, a którego, z przyczyn społeczno-politycznych nie używało pokolenie rodziców²¹.

Działalność Polskiego Centrum Kulturalnego im. Kornela Makuszyńskiego przynosi także wymierne efekty w dorosłym życiu uczestników prowadzonych tam zajęć. Spośród młodych ludzi biorących udział w zajęciach letniej szkoły w 2007 r., a przede wszystkim – w całorocznych kursach języka polskiego, 3 osoby opanowały go w takim stopniu, który pozwolił im na podjęcie studiów wyższych w Polsce. Co ważne, dwie osoby ze wspomnianych trzech rozpoczęły naukę z pominięciem okresu przygotowawczego, który przede wszystkim ma na celu nadrobienie różnic językowych pomiędzy młodzieżą spoza Polski a polskimi maturzystami, co świadczy o wysokim poziomie merytorycznym nauczania języka polskiego w stryjskim ośrodku. Ponadto, dzięki uczestnictwu w działalności centrum i członkostwu w TKPZL uzyskali pomoc instytucjonalną w uzyskaniu stypendiów, co miało niebagatelne znaczenie w związku z brakiem konieczności pokrywania wysokich kosztów nauki. Kształtując kompetencję językową młodzieży polskiego pochodzenia oraz dając im możliwości organizacyjnego wsparcia kontaktów z Polską, stryjska placówka stanowi ważny ośrodek polskości na zachodzie Ukrainy.

The role of Kornel Makuszyński's Polish Cultural Centre in Striy (Ukraine) in the development of Polish youth's linguistic competence and their future.

The sociolinguistic material gathered in August 2007 during the summer school of Polish language and culture, in Striy, Ukraine, consisted the basis of a study aimed at Polish youth and children's situation. Lessons of Polish language organized in the centre during the school-year, as well as numerous cultural and educational events help to improve the linguistic competence of the group of our interest. The centre also helps to encourage young people to various patriotic activities as well as creates their attitudes towards Polish language and culture. The participants of the centre's activities get also institutional help, while applying for Polish universities and high schools.

Значение Польского культурного центра им. Корнеля Макушинского в Стрые на Украине в образовании языковой компетенции и в будущем польской молодежи.

²¹ M. Głuszkowski, *Wpływ postaw wobec języka na charakter kontaktu językowego...* (w druku).

Социолингвистические данные, собранные во время Школы польского языка и культуры в августе 2007 г., послужили материалом для исследования ситуации молодежи и детей польского происхождения. Организованные в центре курсы польского языка в течение учебного года, а также многие культурные и образовательные предприятия, помогают повысить уровень языковой компетенции исследуемой нами группы. Центр поощряет молодых людей принимать участие в различных патриотических предприятиях и вырабатывает у них положительное отношение к польскому языку и культуре. Участники занятий в стрыйском центре получают также институциональную поддержку, когда они стараются поступить в польские вузы.